

Edvīns Danovskis, Dr.iur.

LU Juridiskās fakultātes Valststiesību zinātņu katedras lektors

Nepamatota tiesību aizskārums jēdziens Satversmes 92. pantā

Term „Unjustified Invasion in One’s Rights” in Article 92 of the Constitution

Summary

The purpose of this paper is to develop understanding of the term “unjustified invasion in one’s rights” used in Article 92 of the Constitution of the Republic of Latvia. Third sentence of Article 92 of the Constitution provides a right to appropriate remedy upon unjustified invasion in one’s rights. The paper includes comparative analysis regarding the relevant issue, explanation of division of justified and unjustified invasion in rights and contemplates on whether monetary compensation can convert unjustified invasion to justified invasion.

Atslēgvārdi

Tiesību aizskārums, nepamatots tiesību aizskārums, tiesiskās aizsardzības līdzekļi, atlīdzinājums

Key words

Invasion in rights, unjustified invasion in rights, legal remedies, compensation

Ievads

Satversmes 92. panta trešais teikums nosaka, ka nepamatota tiesību aizskārums gadījumā ikvienam ir tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka šī norma uzliek likumdevējam pozitīvu pienākumu – izstrādāt un pieņemt tādu regulējumu, kas personas tiesību pārkāpuma gadījumā ļautu īstenot efektīvu tiesisko aizsardzību.¹ Ja šāda regulējuma nav, tad

¹ Par Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 8.panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92.panta trešajam teikumam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2012. gada 6. jūnija spriedums lietā nr. 2011-21-01. Latvijas Vēstnesis, 2012. 7 jūnijs, nr. 89(4692), 6. punkts.

Satversmes 92. panta trešais teikums ir piemērojams tieši un nepastarpināti.² Tātad gan likumdevēja pienākums izstrādāt tiesisko regulējumu, gan personas iespējas prasīt efektīvu tiesisko aizsardzību ir atkarīgas no tā, ko nozīmē jēdziens „nepamatots tiesību aizskārums”. Tomēr līdz šim jēdziens „nepamatots tiesību aizskārums” Latvijas tiesību doktrīnā un praksē tikpat kā nav pētīts. Ievērojot Satversmes 92. panta trešā teikuma universālo raksturu un tiesas piemērojamības iespēju, „nepamatota tiesību aizskārums” jēdziena pareizai izpratnei ir ļoti liela nozīme. Tādēļ šā raksta mērķis ir noskaidrot jēdziena „nepamatots tiesību aizskārums” saturu.

Lai jēdzienu „nepamatots tiesību aizskārums” izprastu pilnīgi, nepieciešams atbildēt vismaz uz šādiem jautājumiem:

- 1) Kādas tiesības var nepamatoti aizskart?
- 2) Kas ir pamatots tiesību aizskārums?
- 3) Vai atlīdzinājums nepamatotu tiesību aizskārumsu var padarīt par pamatotu?
- 4) Kā tiesību aizskārums var izpausties (ar kādiem tiesību aktiem vai rīcību tiesības var aizskart, vai tiesības var aizskart, nenodarot kaitējumu)?

Šim rakstam paredzētais apjoms liedz detalizēti aplūkot visus no šiem jautājumiem. Jēdziena „nepamatots tiesību aizskārums” noskaidrošanā izmantota salīdzinošā metode, proti, analizēts, vai starptautiskie līgumi un ārvalstu konstitūcijas (Igaunijas, Lietuvas, Polijas, Somijas, Šveices) paredz Satversmes 92. panta trešā teikuma normai līdzīgu regulējumu. Tāpat jēdziena „nepamatots tiesību aizskārums” izpratnē izmantojamas arī loģikas atziņas, tas ir, jēdzienu „nepamatots tiesību aizskārums” var pretstatīt jēdzienam „pamatots tiesību aizskārums” un no tā izdarīt attiecīgus secinājumus. Visbeidzot rakstā analizēts arī jautājums par to, vai un kādos gadījumos mantisks atlīdzinājums (kā viens no tiesiskās aizsardzības līdzekļu veidiem) var novērst nepamatotu tiesību aizskārumsu.

1. Tiesības uz atlīdzinājumu Satversmē un citu valstu konstitūcijās

² Par likuma "Par izziņas iestādes, prokuratūras vai tiesas nelikumīgas vai nepamatotas rīcības rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu" 2.panta un Ministru kabineta 1998.gada 31.augusta noteikumu nr.327 "Pieteikumu iesniegšanas un izskatīšanas, lēmumu pieņemšanas, darba garantiju un sociālo garantiju atjaunošanas un zaudējumu atlīdzības izmaksas kārtība" 3.punkta 1.apakšpunkta atbilstību Satversmes 91. un 92.pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2001. gada 5. decembra spriedums lietā nr. 2001-07-0103. Latvijas Vēstnesis, 2001. 7. decembris, nr. 178(2565), secinājumu daļas 1. punkts.

Kaut arī tiesības uz atlīdzinājumu (ar to saprotot jebkādas tiesiskās aizsardzības līdzekļus) ir nostiprinātas arī starptautiskos līgumos un citu valstu konstitūcijās, Satversmes 92. panta trešā teikuma juridiskā konstrukcija ir atšķirīga.

No Satversmes VIII nodaļas izstrādes materiāliem redzams, ka tiesības uz atlīdzinājumu kā vispārēja garantija nebija ietvertas Satversmes VIII nodaļas sākotnējā redakcijā. Tiesības uz atlīdzinājumu bija paredzētas Satversmes 94. pantā, taču ierobežotā apjomā. Satversmes 94. pants pirmā lasījuma redakcijā bija šāds: „Ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nepamatoti apcietinājumā turētām personām ir tiesības uz atlīdzību.”³ Satversmes 92. panta trešais teikums tika iesniegts kā Saeimas Juridiskā biroja priekšlikums otrajam lasījumam. No Saeimas Juridiskās komisijas sēdes protokola redzams, ka šis priekšlikums iesniegts, ievērojot komisijā iepriekš notikušās debates. Saeimas deputāts A. Jirgens izteicās, ka priekšlikuma teksts sakrīt ar 94. panta otro teikumu. Savukārt Juridiskās komisijas vadītājs J. Kaksītis par minēto priekšlikumu izteicās šādi: „Šī ir universālāka norma. Es jau iepriekš teicu, ka nevar aprobežoties tikai ar apcietinājumu, jo var būt arī citi tiesību aizskārumi.”⁴ Saeimas Juridiskā biroja priekšlikums tika atbalstīts, un norma par tiesībām uz atlīdzinājumu palika tikai Satversmes 92. pantā. No šiem materiāliem var secināt, ka Satversmes 92. panta trešais teikums iecerēta kā universāla norma, kas attiecas uz visiem nepamatota tiesību aizskārums gadījumiem.

Satversmes 92. panta trešajam teikumam nav atrodams identisks prototips starptautiskā līgumā vai ārvalsts konstitūcijā. Satversmes 92. panta trešajam teikumam līdzīga norma ietverta gan Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – Konvencija) 13. pantā,⁵ gan Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām (turpmāk – Pakts) 2. panta 3. punkta „a” apakšpunktā.⁶ Minētās starptautisko līgumu normas uzliek valstij pienākumu nodrošināt privātpersonai tiesiskās aizsardzības līdzekļus, ja ir pārkāptas šajos līgumos paredzētās tiesības

³ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē. Likumprojekts izskatīšanai komisijas sēdē 08.09.1998. Latvijas Republikas 6. Saeimas arhīvs. Fonds nr.2001, apraksts nr.6-25, lieta nr.48, 109. lpp.

⁴ Latvijas Republikas 6. Saeimas Juridiskās komisijas sēdes protokols nr. 349, 1998. gada 8. septembrī. Latvijas Republikas 6. Saeimas arhīvs. Fonds nr.2001, apraksts nr.6-25, lieta nr.48, 99. lpp.

⁵ „Ikvienam, kura tiesības un brīvības, kas noteiktas **šajā Konvencijā**, tiek pārkāptas, ir efektīvas aizsardzības nodrošinājums valsts institūcijās, neskatoties uz to, ka pārkāpumu ir izdarījušas personas, pildot dienesta pienākumus.”

⁶ „Ikviena šā Pakta dalībvalsts apņemas nodrošināt jebkurai personai, kuras **šajā Paktā atzītās tiesības un brīvības ir pārkāptas**, efektīvu aizsardzības līdzekli arī tad, ja minēto pārkāpumu izdarījušas personas, kas rīkojušas kā oficiāli pārstāvji.”

un brīvības. Tomēr Satversmes 92. panta trešais teikums ir plašāks, nekā attiecīgās starptautisko līgumu normas, jo tā darbība nav aprobežota tikai ar Satversmē noteikto pamattiesību aizsardzību. Tātad jēdziens „tiesības” attiecas ne tikai uz Satversmē noteiktajām pamattiesībām, bet arī tādām subjektīvajām tiesībām, kuras izriet no citiem normatīvajiem aktiem, un kuru aizskārums nevar reducēt uz kādas Satversmē noteiktas pamattiesības aizskārums.

Pārlūkojot Lietuvas, Igaunijas, Polijas un arī divas no jaunākajām Eiropas valstu konstitūcijām – Šveices un Somijas konstitūcijas, redzams, ka tiesības uz atlīdzinājumu ir konstitūcijās tiek paredzētas, taču to saturs nav identisks.

Lietuvas konstitūcijas 30. panta otrajā daļā noteikts, ka „kompensāciju par personai nodarīto materiālo un morālo kaitējumu nosaka likums.”⁷ Kā redzams, tad šajā normā paredzētās tiesības ir šaurākas, nekā Satversmes 92. pantā, jo attiecas tikai uz tādu tiesību aizskārums, kas radījis materiālu vai morālu kaitējumu. Turklāt normā nav norādes uz rīcības prettiesiskumu. Lietuvas Konstitucionālā tiesa ir atzinusi, ka termins „morālais kaitējums” atbilst citos likumos lietotajam terminam „nemantiskais kaitējums”.⁸ Būtiska ir Lietuvas Konstitucionālās tiesas tēze, ka tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību izriet no taisnīguma un tiesiskas valsts principa;⁹ šo tiesību attiecināšana tikai uz personas pamattiesībām būtu pretēja tiesiskas valsts principam.

Igaunijas konstitūcijas 25. pants nosaka, ka „ikviens ir tiesīgs saņemt kompensāciju par mantisko un nemantisko kaitējumu, ko viņam vai viņai ar prettiesisku darbību nodarījusi jebkura persona”.¹⁰ Šī normas teksts ļauj secināt, ka tā attiecas tikai uz tādu prettiesisku rīcību, kas radījusi mantisko un nemantisko kaitējumu. Turklāt no normas teksta izriet, ka tā ietver vispārēju kompensācijas pienākumu neatkarīgi no subjekta, kas nodarījis kaitējumu. Taču speciāls atlīdzinājuma noregulējums ietverts Igaunijas konstitūcijas 32. pantā, kurā paredzētas tiesības prasīt kompensāciju ne tikai par īpašuma piespiedu atsavināšanu sabiedrības vajadzībām, bet arī par citādu īpašuma tiesību aizskārums. Igaunijas Augstākā tiesa atzinusi, ka kaitējums, kas

⁷ Constitution of the Republic of Lithuania, Adopted by citizens of the Republic of Lithuania in the Referendum of 25 October 1992. Pieejams: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm> (aplūkots 09.03.2014.)

⁸ Lietuvas Konstitucionālās tiesas 2010. gada 3. februāra spriedums lietā nr. 36/2006-8/2009-49/2009, secinājumu daļas III nodaļas 2. punkts. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2010/r100203.doc> (aplūkots 01.03.2014.)

⁹ Lietuvas Konstitucionālās tiesas 2010. gada 3. februāra spriedums lietā nr. 36/2006-8/2009-49/2009, secinājumu daļas III nodaļas 6. punkts. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2010/r100203.doc> (aplūkots 01.03.2014.)

¹⁰ The Constitution of the Republic of Estonia, Passed 28.06.1992. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/et/andmebaas/tekst.asp?loc=text&dok=X0000K2&keel=en&pg=1&ptyyp=RT&tyyp=X&query=p%F5hiseadus> (aplūkots 09.03.2014.)

nodarīts valsts dienestā esošai personai, viņu sakarā ar nepamatoti ierosinātu kriminālietu atbrīvojot no amata, apspriežams tieši konstitūcijas 32. panta kontekstā. Igaunijas Augstākā tiesa atzinusi, ka šīs normas ietvaros atlīdzinājums pienākas arī par rīcību, kas pati par sevi ir tiesiska, bet pamattiesību aizskārums bijis intensīvs un ārkārtējs.¹¹

Polijas konstitūcijas 77. pantā noteikts, ka „ikvienam ir tiesības uz kompensāciju par kaitējumu, ko pretlikumīgi ar jebkādu rīcību nodarījis valsts varas orgāns.”¹² Salīdzinot ar Igaunijas un Lietuvas konstitūciju, šī norma nenorāda kaitējuma veidus (mantiskais un nemantiskais), taču attiecas tikai uz tādu kaitējumu, ko nodarījis valsts varas orgāns. Polijas Konstitucionālā tiesa ir atzinusi, ka šī norma paredz atbildību par kaitējumu, nevis atbildību par vainu; kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikums ir nevis valsts orgāna vaina, bet gan tikai likumam neatbilstoša rīcība. Ar kaitējumu šajā normā saprotams jebkāds mantisks vai nemantisks juridiski aizsargājamo interešu pasliktinājums.¹³ Polijas Konstitucionālā tiesa atzinusi par neatbilstošu minētajam pantam normu, kura paredzēja, ka tiesu izpildītājs atlīdzina aizskartajai personai tikai tos zaudējumus, ko viņš nodarījis tīši vai aiz neuzmanības.¹⁴ Savukārt ar „likumam pretēju rīcību” Konstitūcijas 77. panta pirmajā daļā ir saprotama rīcība, kas neatbilst tiesību normās noteiktajiem pienākumiem vai aizliegumiem. Tātad Konstitūcijas izpratnē „likumam pretēja rīcība” ir šaurāks jēdziens, kā civiltiesībās pazīstamais jēdziens „prettiesiska rīcība”.¹⁵ Polijas Konstitucionālā tiesa ir atzinusi, ka Konstitūcija neparedz tiesības uz pilnīgu atlīdzinājumu; tiesības uz kompensāciju var ierobežot. Tomēr par neatbilstošu konstitūcijai tikusi atzīta Civilkodeksa norma, kura valsts atbildību par

¹¹ “[F]rom § 32 of the Constitution arises the state's obligation to compensate for proprietary damage caused by lawful exclusion from office if the fundamental right of ownership has been infringed intensively in an extraordinary manner.” Skat. Igaunijas Augstākās tiesas Konstitucionālās palātas 2011. gada 30. augusta spriedumu lietā nr. 3-3-1-15-10, 62. punktu. Pieejams: <http://www.riigikohus.ee/?id=1357> (aplūkots 09.03.2014.).

¹² The Constitution of the Republic of Poland of 2nd April, 1997. Pieejams: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> (aplūkots 09.03.2014.).

¹³ Judgment of 3rd March 2004, K29/03 [Polijas Konstitucionālās tiesas 2004. gada 3. marta sprieduma lietā nr. K29/03 kopsavilkums angļu valodā]. Pieejams: http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/omowienia/K_29_03_GB.pdf (aplūkots 09.03.2014.).

¹⁴ Judgment of 20th January, 2004, SK-26/03 [Polijas Konstitucionālās tiesas 2004. gada 20. janvāra sprieduma lietā nr. SK26/03 kopsavilkums angļu valodā]. Pieejams: http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/omowienia/SK_26_03_GB.pdf (aplūkots 09.03.2014.).

¹⁵ Judgment of 4th December 2001, SK-18/00 [Polijas Konstitucionālās tiesas 2001. gada 4. decembra sprieduma lietā nr. SK-18/00 kopsavilkums angļu valodā]. Pieejams: http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/omowienia/SK_18_00_GB.pdf (aplūkots 09.03.2014.).

prettiesiskiem administratīviem aktiem aprobežoja tikai ar esošajiem zaudējumiem (*damnum emergens*), izslēdzot iespēju saņemt atlīdzinājumu par atrauto peļņu.¹⁶

Somijas konstitūcijas 118. panta trešajā daļā paredzēta valsts atbildība, kas attiecas uz jebkādu tiesību aizskārums: „Ikvienam, kura tiesības ar pretlikumīgu aktu vai rīcību ir pārkāpis vai kuram zaudējumus nodarījis ierēdnis vai cita persona, kas pilda publiskos uzdevumus, ir tiesības prasīt, lai ierēdnis, vai cita persona, kas pilda publiskos uzdevumus, tiek sodīta un lai publiskā institūcija, amatpersona vai cita persona, kas atbild par valsts uzdevumu izpildi, atlīdzina zaudējumus saskaņā ar likumu.”¹⁷ Kā redzams, šī norma paredz, ka tiesiskās aizsardzības līdzeklis par tiesību aizskārums var būt arī tiesības prasīt attiecīgas amatpersonas sodīšanu.

Šveices konstitūcijā valsts atbildības princips formulēts 146. pantā: „Konfederācija atbild par kaitējumu vai zaudējumiem, ko, pildot oficiālos uzdevumus, pretlikumīgi nodarījuši tās orgāni.”¹⁸

No iepriekš norādītajiem konstitūciju tekstiem var izdarīt vismaz šādus secinājumus. Tiesības uz efektīviem tiesiskās aizsardzības līdzekļiem ir iekļautas visās minētajās konstitūcijās. Taču atšķiras šo tiesību apjoms. Somijas, Šveices un Polijas konstitūcijā ietvertās normas par kompensāciju attiecas tikai uz t.s. valsts atbildību, proti, uz prettiesisku rīcību, ko veikušas valsts institūcijas. Turpretim Igaunijas, Lietuvas un arī Latvijas konstitūcijās ietvertās normas par tiesiskās aizsardzības līdzekļiem attiecas uz jebkuras personas nodarītu tiesību aizskārums. Satversmes 92. panta trešais teikumā ietvertais regulējums ir ļoti abstrakts un plašs. Igaunijas, Polijas, Somijas un Šveices konstitūcijās kā atlīdzības priekšnoteikumi lietoti termini „pretlikumīga/prettiesiska rīcība”, mantiskais, nemantiskais kaitējums. Kā redzams, tas atšķiras no Satversmē lietotā formulējuma „nepamatots tiesību aizskārums”. Satversmes 92. pants paredz tiesības uz efektīviem tiesību aizsardzības līdzekļiem arī tad, kad nodarīts tāds nepamatots tiesību aizskārums, kas nav radījis kaitējumu civiltiesiskā izpratnē. Tāpat Satversmes 92. panta trešajā teikumā lietotais

¹⁶ Judgment of 23rd September, 2003, K20/02 [Polijas Konstitucionālās tiesas 2003. gada 23. septembra sprieduma lietā nr. K20/02 kopsavilkums angļu valodā]. Pieejams: http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/omowienia/K_20_02_GB.pdf (aplūkots 09.03.2014.).

¹⁷ The Constitution of Finland, 11 June 1999. Pieejams: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf> (aplūkots 09.03.2014.).

¹⁸ Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999. Pieejams: <http://www.admin.ch/ch/e/rs/101/index.html> (aplūkots 09.03.2014.).

jēdziens „atlīdzinājums” ir plašāks, un aptver jebkārus efektīvus tiesiskās aizsardzības līdzekļus, ne tikai mantisku kompensāciju.¹⁹

Tādējādi Satversmes 92. panta trešais teikums kā vispārēja tiesību aizsardzības līdzekļus garantējoša norma visvairāk līdzinās tieši Konvencijas 13. pantam un Pakta 2. panta trešā punkta „a” apakšpunktā paredzētajām tiesībām,²⁰ ievērojot būtisku atšķirību – Satversmes 92. panta trešais teikums attiecas uz jebkuru tiesību aizskārums - gan uz personas subjektīvajām publiskajām tiesībām, gan uz subjektīvajām privātajām tiesībām neatkarīgi no tā, vai tiek aizskartas Satversmē vai citā tiesību normā paredzētās tiesības.

2. Pamatots un nepamatots tiesību aizskārums

Satversmes 92. panta trešais teikums paredz (prezumē), ka tiesību aizskārums var būt arī pamatots. Tas ir loģiski, jo, kā zināms, tad Satversmē noteiktās pamattiesības var aizskart, un tā ir normāla, tiesiska parādība. Pamatots Satversmē noteikto pamattiesību aizskārums ir tāds, kurš ir noteikts ar likumu vai uz likuma pamata, kuram ir leģitīms mērķis un kurš ir samērīgs. Tāpat ir vispārzināms, ka Satversmē noteiktās pamattiesības var aizskart gan tiesību norma, gan tiesību piemērošanas akts vai rīcība. Ja attiecīgais pamattiesību aizskārums ir pieļaujams, tas ir, atbilstošs Satversmei, tad tas ir pamatots un atlīdzība par šādu tiesību aizskārums nepienākas; personai tiesību aizskārums ir jāpacieš.

Satversmes 92. panta trešajā teikumā lietotais jēdziens „nepamatots tiesību aizskārums” labi iederas pamattiesību terminoloģijā, kurā tiek nošķirts pamattiesību aizskārums no pamattiesību pārkāpuma.²¹ Pamatots pamattiesību aizskārums ir tāds, kas vēl nerada pamattiesību pārkāpumu. Savukārt nepamatots tiesību aizskārums ir tāds, kas rada pamattiesību pārkāpumu.

¹⁹ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 150.lpp.

²⁰ To atzinusi arī Satversmes tiesa: skat. Par likuma "Par izziņas iestādes, prokuratūras vai tiesas nelikumīgas vai nepamatotas rīcības rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu" 2.panta un Ministru kabineta 1998.gada 31.augusta noteikumu nr.327 "Pieteikumu iesniegšanas un izskatīšanas, lēmumu pieņemšanas, darba garantiju un sociālo garantiju atjaunošanas un zaudējumu atlīdzības izmaksas kārtība" 3.punkta 1.apakšpunkta atbilstību Satversmes 91. un 92.pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2001. gada 5. decembra spriedums lietā nr. 2001-07-0103, secinājumu daļas 2. punkts. Latvijas Vēstnesis. 2001. 7. decembris, nr. 178(2565).

²¹ Skat. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 769.lpp.

Tomēr tiesību aizskārums var būt ne tikai Satversmē noteikto pamattiesību aizskārums, bet arī „vienkāršs” likumā vai citā normatīvā aktā paredzēto subjektīvo tiesību aizskārums. Šādā gadījumā jēdziens „tiesību aizskārums” ikdienā tiek lietots kā sinonīms jēdzienam „prettiesiska rīcība”. Šādā nozīmē tiesību aizskārums nevar vienlaikus būt prettiesisks, bet pamatots. Tādējādi varētu secināt, ka jēdziens „pamatots tiesību aizskārums” satur iekšēju pretrunu. Tomēr šāds secinājums neatbilstu principam, ka Satversmē nav pretrunīgu jēdzienu vai lieku frāžu. Citastarp šis Satversmes tulkošanas princips nav konsekventi ievērots Satversmes 92. panta komentārā, kur rakstīts šādi: „Tiesību aizskārums rada personas prettiesiska uzvedība.”²² Tas principā ir pareizi un loģiski, tāpat kā vispārējais princips, ka tas, kas rīkojas savu tiesību ietvaros, nevar aizskart cita tiesības.²³ Taču minētajā citātā izteikto apgalvojumu attiecinot uz Satversmes 92. panta trešo teikumu, tajā lietotais vārds „nepamatots” kļuvis bezjēdzīgs. Ir acīmredzams, ka Satversmes 92. panta trešajā teikumā par nevēlamu parādību tiek uzskatīts nevis jebkurš tiesību aizskārums, bet tikai nepamatots tiesību aizskārums.

Ņemot vērā iepriekš minēto, Satversmes 92. panta trešajā teikumā lietoto jēdzienu „tiesību aizskārums” vajadzētu saprast augstā abstrakcijas pakāpē kā jebkādu personas tiesību vai likumisko interešu samazinājumu vai traucējumu. Tiesību aizskārums nav jebkura personai nepatīkama, nelabvēlīga rīcība; nepieciešams konstatēt, ka tiek samazinātas vai traucētas ar tiesību normām vispārēji aizsargātas intereses (piemēram, tiesības prasīt tiesību normas izpildi, arī tiesības saņemt likumā paredzētu labumu, tiesības paļauties uz nodibinātu tiesisko attiecību stabilitāti u.tml.). Pamatots tiesību aizskārums ir tāds, kuram ir satversmīgs (no tiesību sistēmas izrietošs) attaisnojums. Šādu attaisnojumu paredzēšana visupirms ir likumdevēja uzdevums. Piemēram, Satversmes izpratnē par tiesību aizskārumu ir uzskatāms kaitējums, ko A nodarījis B mantai. Savukārt tas, vai B nodarītais tiesību aizskārums ir pamatots vai nepamatots, ir atkarīgs no likumdevēja pieņemtajām normām. Ja likumdevējs ir paredzējis A rīcības attaisnojumus (piemēram, kaitējums nodarīts nepieciešamās aizstāvēšanās vai galējās nepieciešamības apstākļos), tad B nodarītais tiesību aizskārums ir pamatots. Tiesību aizskārums ir nepamatots tad, ja no tiesību sistēmas neizriet tiesību aizskārums attaisnojums.

²² Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 151.lpp.

²³ Skat., piemēram, Civillikuma 1636. pantu („Tiesību aizskārums nav, ja kāds tikai izlieto sev piederošu tiesību[...]”), kurā šis princips ietverts.

Tomēr likumdevēja rīcības brīvība, nosakot, kas ir pamatots un kas ir nepamatots tiesību aizskārums, ir ierobežota. Tādēļ ir iespējams strīds par to, vai likumā paredzētais attaisnojums, kas izslēdz tiesību aizskārums „nepamatotību”, atbilst Satversmes 92. panta trešajam teikumam. Piemēram, ir iespējams vērtēt, vai Satversmes 92. panta trešajam teikumam atbilstu šāda hipotētiska tiesību norma: „Par tiesību aizskārums nav uzskatāms kaitējums, kas nodarīts galējās nepieciešamības vai nepieciešamās aizstāvēšanās situācijā.”

3. Vai mantisks atlīdzinājums nepamatotu tiesību aizskārums var padarīt par pamatotu?

Latvijā vairākos normatīvos aktos par tiesību aizskārums paredzēts mantisks atlīdzinājums. Taču tikai daļā no šiem gadījumiem nepieciešamība paredzēt likumā atlīdzinājums izriet no Satversmes 92. panta trešā teikuma. Vairākos gadījumos mantiskais atlīdzinājums izriet nevis no fakta, ka noticis nepamatots tiesību aizskārums, bet gan no fakta, ka nepieciešams nodrošināt pamatota tiesību aizskārums samērīgums.

Diezgan uzskatāmi šī problēma redzama, aplūkojot Satversmes 105. panta trešo teikumu. Tajā rakstīts šādi: „Īpašuma piespiedu atsavināšana sabiedrības vajadzībām pieļaujama tikai izņēmuma gadījumos uz atsevišķa likuma pamata pret taisnīgu atlīdzību.” Taisnīgā atlīdzība šajā Satversmes normā paredzēta nevis tādēļ, ka īpašuma piespiedu atsavināšana sabiedrības vajadzībām būtu nepamatots tiesību aizskārums (īpašuma tiesību pārkāpums), bet gan tādēļ, lai nodrošinātu šī ierobežojuma atbilstību samērīguma principam.

Līdzīga situācija ir tad, kad īpašuma tiesības tiek ierobežotas, nosakot saimnieciskās darbības ierobežojumus. Piemēram, mežā dzīvo īpaši aizsargājams dzīvnieks un tādēļ aizliegta koku ciršana. Šādā gadījumā likums „Par kompensāciju par saimnieciskās darbības ierobežojumiem aizsargājamās teritorijās”²⁴ paredz īpašnieka tiesības prasīt kompensāciju. Šāda veida kompensācija tiek noteikta nevis tādēļ, ka aizliegums cirst mežu būtu Satversmei

²⁴ Par kompensāciju par saimnieciskās darbības ierobežojumiem aizsargājamās teritorijās: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2013. 17. aprīlis, nr. 74(4880).

neatbilstošs īpašuma tiesību ierobežojums, bet gan tādēļ, lai nodrošinātu īpašuma tiesību ierobežojuma samērīgumu.

Satversmes tiesa vairākkārt ir atzinusi, ka likumu grozīšana nepārkāpj tiesiskās paļāvības principu, ja vien tiek paredzēts saprātīgs līdzsvars jeb saudzējoša pāreja, ko var nodrošināt ar pārejas termiņu vai kompensāciju.²⁵ Arī šajā gadījumā kompensācija tiek paredzēta kā samērīgumu nodrošinošs elements, nevis tādēļ, ka likuma grozīšana pārkāptu tiesiskās paļāvības principu. Līdzīgi arī Administratīvā procesa likumā paredzētas tiesības saņemt atlīdzinājumu, ja ar tiesisku administratīvu aktu tiek atcelts iepriekš izdots, tiesisko paļāvību radījis administratīvs akts.²⁶

Taču jāuzsver, ka mantisks atlīdzinājums kā samērīgumu nodrošinošs elements iespējams tikai atsevišķos gadījumos. Vairumā gadījumu mantisks atlīdzinājums nevar ietekmēt faktu, ka noticis nepamatots tiesību aizskārums. Piemēram, likums „Par izziņas iestādes, prokuratūras vai tiesas nelikumīgas vai nepamatotas rīcības rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu”²⁷ nosaka atlīdzību par vairākiem nepamatotiem tiesību aizskārumiem. Atlīdzinājums tiesas nelikumīgu rīcību nevar padarīt par pamatotu tiesību aizskārums Satversmes 92. panta trešā teikuma izpratnē.

Lai noteiktu, vai mantisks atlīdzinājums ir samērīguma elements vai atlīdzinājums par nepamatotu tiesību aizskārums, jānoskaidro, vai attiecīgajam aizskārumam ir leģitīms mērķis. Ja aizskārumam ir leģitīms mērķis, tad arī mantisks atlīdzinājums var būt instruments, lai nodrošinātu aizskārums samērīgumu. Ja aizskārumam nav leģitīma mērķa, tad mantiskais atlīdzinājums apspriežams tikai Satversmes 92. panta trešā teikuma kontekstā.

Šai nošķiršanai ir ne tikai teorētiska, bet arī praktiska nozīme. Ja Satversmē noteiktās pamattiesības ir pārkāptas tādēļ, ka nav nodrošināta aizskārums samērīgumu nodrošinoša

²⁵ Skat., piem.: Par likuma "Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās" 12. panta pirmās daļas 3. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2003. gada 25. marta spriedums lietā nr. 2002-12-01, secinājumu daļas 2. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2003. 26. marts, nr. 47(2812); Par Atkritumu apsaimniekošanas likuma pārejas noteikumu 12.punkta, ciktāl tas attiecas uz līgumiem, kas noslēgti, nepiemērojot normatīvos aktus par publisko iepirkumu vai neatbilstoši normatīvajiem aktiem par publisko iepirkumu, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1.pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2012. gada 6. decembra spriedums lietā nr. 2012-01-01. Latvijas Vēstnesis, 2012. 11. decembris, nr. 94(4797);

²⁶ Skat. Administratīvā procesa likuma 85. panta trešo daļu, 86. panta otrās daļas 3. punktu.

²⁷ Par izziņas iestādes, prokuratūras vai tiesas nelikumīgas vai nepamatotas rīcības rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 16. jūnijs, nr. 176/178 (1237/1239).

mantiska kompensācija, tad vienlaikus konstatējams gan attiecīgās pamattiesības pārkāpums (piemēram, īpašuma tiesību pārkāpums), gan Satversmes 92. panta trešā teikuma pārkāpums. Satversmes tiesas procesā, visticamāk, Satversmes 92. panta trešā teikuma pārkāpums atsevišķi netiks konstatēts, jo pamats normu atzīt par spēkā neesošu jau būs konstatējums, ka noticis nesamērīgs attiecīgās pamattiesības aizskārums. Līdzīgi arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa nereti aprobežojas ar konstatējumu, ka pārkāptas Konvencijā paredzētās tiesības, piemēram, uz privāto dzīvi vai taisnīgu tiesu, atsevišķi nevērtējot, vai pārkāpts arī Konvencijas 13. pants.²⁸ Taču Satversmes 92. panta trešā teikuma pārkāpumu ir svarīgi konstatēt administratīvā vai civilprocesa ietvaros (atkarībā no tiesību akta, ar kuru aizskartas pamattiesības), lai prasītu mantisku atlīdzinājumu.

Kopsavilkums

1. Tiesības uz efektīviem tiesiskās aizsardzības līdzekļiem ārvalstu konstitūcijās tiek formulētas dažādi, to saturs ir atšķirīgs. Satversmes 92. panta trešais teikums, salīdzinot ar citu valstu konstitūcijām, ir formulēts augstākā abstrakcijas pakāpē. Tajā ietvertais saturs līdzinās Konvencijas 13. pantam un Pakta 2. panta trešajai daļai, taču ir plašāks, jo attiecas uz jebkādu (ne tikai Satversmē noteikto) tiesību aizskārums.
2. Satversmē lietotais jēdziens „nepamatots tiesību aizskārums” ir autonomš, „Satversmes līmeņa” jēdziens, kurš nesakrīt ar citās tiesību nozarēs lietotajiem jēdzieniem „neatļauta darbība”, „prettiesiska rīcība” u.tml.
3. Satversmē lietotais jēdziens „tiesību aizskārums” nozīmē jebkādu personas tiesību vai likumisko interešu samazinājumu vai traucējumu. Savukārt nepamatots tiesību aizskārums ir tāds, kuram nav no tiesību sistēmas izrietoša attaisnojuma.
4. Ja pamattiesību aizskārumam ir leģitīms mērķis, tad tiesību normā noteiktais mantiskais atlīdzinājums tiek paredzēts, lai nodrošinātu pamattiesību aizskārumsa samērīgumu, nevis kā atlīdzinājums par nepamatotu tiesību aizskārumsa.

²⁸ Skat. Reid K. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights. 4th Edition. London: Sweet&Maxwell, 2011, p.716.